

УДК 343.125

Є.В. Григорчук,
здобувач кафедри кримінального процесу
Донецького юридичного інституту МВС України

ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ІНТЕРЕСУ ТА ПРАВОВОЇ ПОЗИЦІЇ СВІДКА У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ

Розглянуто і проаналізовано такі категорії як процесуальний інтерес та правова позиція. Крізь призму цих категорій розглянуто діяльність такого процесуального суб'єкта як свідок. Зазначено, що показання свідків за обсягом, змістом і значенням у переважній більшості кримінальних проваджень складають провідний елемент криміналістичної інформації. Зроблено висновок про те, що свідок не повинен мати особистого інтересу під час кримінального провадження, а також зацікавленості в результатах вирішення справи.

Ключові слова : кримінальне судочинство, процесуальний інтерес, правова позиція, свідок.

В статье рассмотрены и проанализированы такие категории как процессуальный интерес и правовая позиция. Через призму этих категорий рассмотрена деятельность такого субъекта как свидетель. Обозначено, что показания свидетелей по объему, содержанию и значению в большинстве уголовных производств составляют основной элемент криминалистической информации. Сделан вывод о том, что свидетель не должен иметь личного интереса во время уголовного производства, а также заинтересованности в его результатах.

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, процессуальный интерес, правовая позиция, свидетель.

In paper such categories as procedural interest and legal position are considered and analyzed. Through a prism of these categories the activity of such a subject as the witness is considered. It is designated that indications of witnesses on the volume, the contents and value in the majority of criminal proceedings make a basic element of criminalistic information. The conclusion that the witness has no personal interest during criminal proceedings, and also interest in its results is drawn.

Keywords: criminal legal proceedings, procedural interest, legal position, witness.

У кримінальному судочинстві інтерес виступає як спонукальна сила, що приводить у рух всю систему кримінального судочинства. Відсутність подібного інтересу або наявність іншого інтересу може зупинити динаміку кримінального процесу [1, с. 73]. Кримінальний процес породжують його учасники, які виступають суб'єктами кримінального судочинства. Від змісту їхньої діяльності залежить результат всього кримінального судочинства, його справедливості та ефективності. Кожний учасник кримінального процесу реалізує ту функцію, до якої його було притягнуто або залучено. У зв'язку з цим, інтереси є рушійною силою процесу в цілому, оскільки кримінальна процесуальна діяльність пронизана інтересами її учасників. З одного боку перебувають інтереси сторони захисту, з іншого – обвинувачення. Невизначеними можна визнати інтереси осіб, що залучаються до кримінального процесу й виконують допоміжну роль [2, с. 1174].

Суб'єкти, які реалізують допоміжну функцію у кримінальному процесі, залучаються до розслідування кримінальних правопорушень в таких умовах, які не завжди залежать від їх волі та бажань. Питання про процесуальний інтерес та правову позицію цих суб'єктів майже не досліджено в юридичній літературі. Але ж свідчення свідків за обсягом, змістом і значенням у переважній більшості кримінальних проваджень складають провідний елемент криміналістичної інформації. Вони стосуються практично всіх обставин справи, що підлягають доказуванню, виступають фактором перевірки та оцінки одержуваної інформації при розслідуванні. Інформаційні властивості показань свідка повинні відповідати завданням кримінального процесуального доказування й водночас відповідати теоретичним засадам методології отримання та передачі інформації в сучасному світі. *Завданням* статті є з'ясування питання про наявність або відсутність процесуального інтересу в суб'єктів, які виконують допоміжну функцію у кримінальному судочинстві, а також розгляд поняття "правова позиція". Загальним аспектам, що стосуються інтересів суб'єктів, які беруть участь в кримінальному провадженні, присвячено роботи таких вчених як Л.М. Масленнікова [3], Ф.Н. Багаутдинов [4], О.В. Шпотаківська [5], Д.Т. Арабулі [6], Н.І. Снегірьова [7], М.Г. Черпасов [8] та інші. *Новизна роботи* полягає в тому, що автор зробив спробу відокремити такі поняття як "процесуальний інтерес" та "правова позиція" стосовно свідка.

Процесуальний інтерес осіб, які сприяють правосуддю, загалом полягає в забезпеченні їм можливостей для виконання покладених на них державою процесуальних обов'язків [9, с. 65]. З огляду на зазначене вище, на особливу увагу заслуговує процесуальна фігура свідка, адже це – суб'єкт, якого найчастіше залучають до досудового розслідування та судового розгляду кримінальних справ. Він є основним носієм доказової інформації, тому значення свідка для досягнення мети кримінального судочинства неможливо переоцінити [10, с. 3]. Як відомо, формування показань свідків проходить три стадії – сприйняття, запам'ятовування і відтворення. Однак така послідовність не є якоюсь ідеальною схемою, оскільки на процеси сприйняття, запам'ятовування і відтворення впливають багато об'єктивних і суб'єктивних чинників, які більш гостро виявляються при підготовці до кримінальної діяльності, її виконанні і наступних ситуаціях, пов'язаних із досудовим провадженням. Сформований на сьогодні погляд на показання свідків, пов'язаний з тим, що, нібито не маючи самостійного процесуального статусу, свідок обтяжений лише обов'язком дачі правдивих показань, що не відповідає ні об'єктивному стану, ні потребам практики. Особа, яка є очевидцем кримінального правопорушення або має опосередкований стосунок до обставин доказування у справі, завжди виходить за звичні рамки своїх уявлень про зовнішній світ, у зв'язку з чим нерідко має власне ставлення до спостережуваних подій. Це процесуально не можна назвати інтересом, оскільки свідок не може заявляти своїх вимог у кримінальному провадженні, однак практично завжди існує сформований погляд на відтворювані ним свідчення. Тому на формування показань свідків, впливають внутрішні і зовнішні чинники. До внутрішніх можна віднести вік, освіту і життєвий досвід, ставлення до обвинуваченого або до потерпілого, фізичні здібності до сприйняття обставин вчиненого кримінального правопорушення, а також обсяг, вибірковість і концентрацію уваги при сприйнятті, емоційну стійкість, здібності до запам'ятовування і відтворення спостережуваних подій. До зовнішніх чинників віднесено: подію злочину з точки зору його об'єктивного змісту; суб'єктивне його сприйняття свідками [11, с. 3].

І.А. Колесник вважає, що інтереси свідка і слідчого повністю збігаються: обидві сторони прагнуть встановити істину у справі. Водночас ця точка зору є

неприйнятною, тому що має місце такий негативний чинник, як добросовісні помилки, які перешкоджають встановленню достовірної інформації, що має важливе значення у справі [12, с. 160].

Видається, що при конструюванні поняття процесуального інтересу слід виходити з філософського розуміння категорії інтересу. Філософський словник визначає інтерес як причину дій індивідів, соціальних спільнот (класу, нації, професійної групи), що зумовлює їх соціальну поведінку [13]. У кримінальному судочинстві Т.А. Дуйшенбієв визначає інтерес як породжене системою потреб (охорона і захист) особистості і суспільства усвідомлене спонукання, спрямоване на вигідне задоволення потреби на користь носія (суспільства, держави, колективу, особистості) за допомогою діяння, передбаченого кримінально-процесуальним законом [14, с. 13]. С.Д. Шестакова зазначає, що інтерес – це виражена в конкретній поведінці учасника кримінального судочинства потреба в тому, щоб підсумком кримінальної процесуальної діяльності став певний результат, який його влаштовує [15, с. 93]. Більш вдалим слід визнати підхід Є.Г. Мартинчика, який розуміє під інтересом у кримінальному судочинстві прагнення того чи іншого учасника процесуальної діяльності досягнення певної мети в кримінальному процесі [16, с. 89]. Більш повне визначення поняття запропоновано В.А. Азаровим, який розглядає інтерес як прагнення (бажання) досягнення (збереження) певних матеріальних благ суб'єктом кримінально-процесуальних відносин, яке не суперечить основним засадам здійснення правосуддя у кримінальних справах, узгоджується з його завданнями і цілями [17, с. 16]. А.В. Малько пропонує розглядати законні інтереси в широкому і вузькому сенсі. Під законними інтересами в першому випадку розуміються всі законні інтереси, що знайшли відображення в суб'єктивних правах і юридичних обов'язках. Законні інтереси у вузькому сенсі, відповідно, включають лише інтереси, що не опосередковані правами та обов'язками, але, тим не менш, взяті державою під свою охорону [18, с. 37]. Ю.С. Зав'ялов пропонує розуміти під законними інтересами лише ті інтереси, які служать для задоволення необхідних потреб суб'єкта, визнаються суспільством і державою, а також отримали своє відображення в законі [19, с. 10]. Є.А. Крашенинников, вважає, що законний інтерес визнається законом шляхом надання суб'єкту спеціального права для реалізації цього інтересу [20, с. 133].

Процесуальний інтерес – це виражена в конкретній поведінці учасника потреба того, щоб підсумком кримінально-процесуальної діяльності став певний результат. Протиставлення одного процесуального інтересу іншому не виправдано зважає зміст цього терміну. Захист не завжди спрямований на повне спростування обвинувачення. Процесуальні інтереси обвинувача і обвинуваченого можуть бути не тільки протилежними, але й частково перетинатися, ба навіть збігатися. Тому більш правильним видається визначати сторону як учасника процесу, наділеного правовим статусом, що забезпечує можливість впливати на рух кримінальної справи у відповідності зі своїми процесуальними інтересами, шляхом використання правових засобів, тотожних засобам, за допомогою яких інша сторона реалізує свій процесуальний інтерес [21, с. 36]. Вірною, на наш погляд, видається позиція В.В. Субочева, який, на відміну від інших дослідників, підходить до розгляду законного інтересу різнобічно, розкриваючи значення різних аспектів цього поняття й не пов'язуючи його з прямим закріпленням в законі. Автор більш широко трактує поняття законного інтересу і пропонує наступні його характеристики: 1) законний інтерес як правова категорія позначає опосередковані бажання громадян, що претендують на певний правовий захист і характеризуються певним ставленням з боку держави, її органів; 2) законний інтерес являє собою можливість,

прямо не закріплену в законі, за допомогою якої кожен правоспроможний суб'єкт може правомірними засобами задовольнити власні інтереси; 3) законний інтерес – суб'єктивне право, спрямоване на використання певного права чи досягнення результату [22, с. 47–48].

Якщо розглядати свідка як суб'єкта, який є джерелом показань, то ключовою особливістю його процесуального статусу порівняно з підозрюваним, обвинуваченим та потерпілим є наявність законодавчо закріпленого обов'язку давати правдиві показання по суті справи. Крім того, ще однією особливістю процесуального статусу свідка є відсутність у нього можливостей впливати на перебіг кримінального провадження, прийняття рішень про його спрямування, оскаржувати такі рішення [23, с. 297–298]. Далі О.П. Кучинська зазначає, що законодавець у новому КПК України позбавив свідка права на оскарження дій і рішень слідчого або прокурора. Така ситуація стала наслідком тривалого домінування у вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині думки про те, що свідок не може мати особистого інтересу під час кримінального провадження. А відтак, навіщо наділяти правом оскарження того учасника кримінального провадження, інтересів якого це провадження не зачіпає. Така позиція зумовлена дещо звуженим розумінням законного інтересу особи у кримінальному процесі. Тому стосовно свідка більш коректно було б вести мову про відсутність у нього зацікавленості в результатах вирішення справи (матеріально-правового інтересу), але аж ніяк не про відсутність законного інтересу під час своєї участі у кримінальному провадженні (процесуального інтересу). Тому можна стверджувати, що залучення особи до участі у кримінальному провадженні як свідка в будь-якому разі тією чи іншою мірою зачіпає сферу законних інтересів такої особи. Процесуальний інтерес свідка може виражатися у прагненні якнайсуворішого дотримання порядку проведення допиту чи іншої процесуальної дії за участю свідка, застосування передбачених законом заходів безпеки за наявності відповідних підстав [23, с. 299]. У деяких аспектах з О.П. Кучинською ми згодні, однак вважаємо, що свідок має не процесуальний інтерес у кримінальному провадженні, а певну правову позицію.

Найбільш повне, всеосяжне поняття позиції у процесуальному сенсі дано М.С. Строговичем. Він охарактеризував її як твердження, котре суб'єкт процесуальної діяльності вважає за необхідне обстоювати під час кримінального провадження, домагатися його визнання, відповідно до чого він здійснює процесуальні дії, спрямовані на підтвердження його думки й на оспорювання тверджень інших учасників процесу. Позиція учасника процесу в своїй основі є позицією стосовно обвинувачення, за яким обвинувачений відданий до суду [24, с. 57].

Відповідно до значення, наведеного у Великому енциклопедичному словнику, позиція – це точка зору, ставлення до чого-небудь; дія, поведінка, обумовлена цим ставленням [25]. Філософський словник тлумачить цей термін (від лат. *positio*) як положення, твердження; точка зору [13]. Що стосується правової позиції, то В.В. Вапнярчук стверджує, що це система поглядів, суджень, що виражають ставлення суб'єкта до правових явищ і процесів [26, с. 220].

Свідок не має особистого інтересу під час кримінального провадження, а також зацікавленості у результатах вирішення справи. Він повинен давати правдиві показання і в разі, коли особа є очевидцем кримінального правопорушення або має опосередкований стосунок до обставин доказування у справі, завжди виходить за звичні рамки власних уявлень про зовнішній світ, у зв'язку з чим нерідко має своє ставлення до спостережуваних подій. Це процесуально не можна назвати інтересом, оскільки свідок не може заявляти своїх вимог у кримінальному провадженні, однак практично завжди існує сформований погляд на відтворювані

їм свідчення – правова позиція. У подальших наукових дослідженнях слід більш детально зупинитись на з'ясуванні правової позиції інших суб'єктів кримінального судочинства, які виконують допоміжну функцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Масленникова Л.Н.* Методология познания публичного и частного (диспозитивного) начал в уголовном судопроизводстве / Л.Н. Масленникова. – М. : Академия управления МВД России, 2000. – 179 с.
2. *Чухраєв Д.А.* Зміст і формування процесуального інтересу у третіх осіб, за участю яких застосовуються запобіжні заходи / Д.А. Чухраєв // Форум права – 2013. – № 1. – С. 1174 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http : // archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13hdazzz.pdf](http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13hdazzz.pdf).
3. *Масленникова Л.Н.* Публичное и диспозитивное начала в уголовном судопроизводстве России : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Л.Н. Масленникова. – М., 2000. – 555 с.
4. *Багаутдинов Ф.Н.* Публичные и личные интересы в российском уголовном судопроизводстве и гарантии их обеспечения на предварительном следствии : дисс. ... доктора юрид. наук : 12.00.09 / Ф.Н. Багаутдинов. – М., 2004. – 499 с.
5. *Шпотаківська О.В.* Суспільні та особисті інтереси у кримінальному судочинстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.В. Шпотаківська. – К., 2005. – 193 с.
6. *Арабули Д.Т.* Институт защиты прав и интересов лиц в уголовном судопроизводстве России : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / Д.Т. Арабули. – Челябинск, 2010. – 59 с.
7. *Снегирева Н.И.* Обеспечение прав и законных интересов несовершеннолетних участников уголовного процесса на стадии предварительного расследования : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н.И. Снегирева. – Воронеж, 2001. – 248 с.
8. *Чепрасов М.Г.* К вопросу о соотношении законных интересов обвиняемого и следователя в рамках расследования уголовного дела / М.Г. Чепрасов // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. – 2010. – № 26-1(2). – С. 261–263.
9. *Ильницкая Л.И.* Личные интересы участников российского уголовного процесса : дисс. ...канд. юрид. наук : 12.00.09 / Л.И. Ильницкая. – Краснодар, 2002. – 201 с.
10. *Белькова О.В.* Правовой статус свідка в кримінальному процесі України : дис.. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.В. Белькова. – Харків, 2005.– 223 с.
11. *Козырева И.Е.* Процессуальные, психологические и криминалистические проблемы участия свидетеля на предварительном следствии : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / И.Е. Козырева. – Саратов, 2009. – 20 с.
12. *Колесник І.А.* Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / І.А. Колесник. – Харків, 2009. – 206 с.
13. *Философский словарь* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www.edudic.ru/fil/499/](http://www.edudic.ru/fil/499/).
14. *Дуйшенбиев Т.А.* Интересы в уголовном судопроизводстве (по материалам Кыргызской Республики и Российской Федерации) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Т.А. Дуйшенбиев. – М., 1999. – 19 с.
15. *Шестакова С.Д.* Генезис метода российского уголовно-процессуального права в условиях конвергенции и дивергенции англосаксонской и континентальной правовых систем (теоретико-правовое исследование) : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.09 / С.Д. Шестакова. – Санкт-Петербург, 2004. – 344 с.
16. *Мартыничук Е.Г.* Субъективные права обвиняемого и их процессуальные гарантии / Е.Г. Мартыничук // Сов. государство и право. – 1976. – № 7. – С. 87–90.
17. *Азаров В.А.* Проблемы теории и практики охраны имущественных интересов личности в уголовном судопроизводстве / В.А. Азаров. – Омск : ОВШМ, 1995. – 80 с.
18. *Малько А.В.* Субъективное право и законный интерес / А.В. Малько // Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 35–39.
19. *Завьялов Ю.С.* Проблемы интереса в марксистской теории социалистического права : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ю.С. Завьялов. – М., 1968. – 16 с.
20. *Крашенинников Е.А.* Интерес и субъективное гражданское право / Е.А. Крашенинников // Правоведение. – 2000. – № 3. – С. 131–138.
21. *Панько Н.К.* Состязательность уголовного процесса России и роль адвоката-защитника в ее обеспечении : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н.К. Панько. – Воронеж, 2000. – 230 с.

22. *Субочев В.В.* Законные интересы / В.В. Субочев. – М. : Норма, 2008. – 237 с.
23. *Кучинська О.П.* Процесуальний статус свідків : деякі особливості за новим КПК України / О.П. Кучинська // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 295–300.
24. *Строгович М.С.* Право обвиняемого на защиту и презумпция невиновности / М.С. Строгович. – М. : Наука, 1984. – 142 с.
25. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://mirslivarej.com/content_bes/pozicija-48327.html#ixzz2oOGzudgq.
26. *Вапнярчук В.В.* Суб'єктивна сторона кримінально-процесуального доказування / В.В. Вапнярчук // Вісн. Акад. правов. наук . – 2012. – № 1. – С. 217–223.

Отримано 19.11.2013